

3 Mogelijke interventies door de leerkracht

3.1 Differentiëren in doelstellingen

In de muziekschool staan verschillende doelstellingen naast elkaar:

- muziekbeleving (gevoel, beleving, waarde)
- het leren bespelen van een instrument (vaardigheden)
- vergroten van inzicht in en kennis over de muziektheorie (kennis / inzicht)

Bij het verwerven van de muziektheorie kan onderscheid worden gemaakt tussen:

- theorie over ons **muzieksysteem**
hierbij gaat het om kennis en inzicht over notenafstanden, hele en halve afstanden, verhogen (kruis) en verlagen (mol), toonladders, majeur - mineur, etc.
- theorie over het **notatiesysteem** van muziek
hierbij gaat het over de notenbalk, notenbenamingen, voortekens, opmerkingen over tempo, dynamiek e.d.
- algemene **muziekkennis**
hierbij gaat het over namen van instrumenten, componisten, muziekstijlen etc.

Al deze kennis bestaat voor een groot gedeelte uit het verwerven van feiten en begrippen.

Bij het eerste punt spelen leerproblemen en leerstoornissen geen hoofdrol omdat de problemen niet in direct verband staan met het gevoel en beleving van muziek. Enkel als leerlingen verplicht worden om tegen hun zin deel te nemen aan het kunstonderwijs kunnen op dit vlak problemen ontstaan. Faalervaringen op de andere twee domeinen kunnen echter het plezier op het eerste domein sterk verminderen.

Deze leerlingen volgen kunstonderwijs net als hun vriendjes of omwille van het instrument dat ze willen bespelen of om op het toneel te staan. Het gaat hierbij vooral om het plezier dat ze er willen aan beleven.

Vaak ook kiezen de ouders voor deeltijds kunstonderwijs. Deze leerlingen hebben in het leerplichtonderwijs als heel wat gevoelens van faalangst opgebouwd. Als het deeltijds kunstonderwijs in vorm nauw aansluit bij het leerplichtonderwijs komen deze gevoelens snel naar boven en hebben ze een negatieve invloed op de muziekbeleving. De leerkracht kan hun motivatie en enthousiasme om van muziek of kunst te genieten extra stimuleren ondanks het gebrek aan direct succes in de andere doelstellingen.

Een stevig onderbouwde didactische aanpak zal zeker het aspect muziektheorie optimale kansen geven. Hier volgen enkele algemene didactische tips².

- ✓ Kennis die is overgedragen met ervaringen en belevingen wordt beter in het geheugen opgeslagen en kan daarna beter worden teruggevonden.

² Overgenomen en bewerkt <http://www.eges.nl/index.html>, advies en begeleidingscentrum voor dyslexie in geheel Noord-Holland en Friesland.

- ✓ Theorie dient daarom altijd te worden gekoppeld aan de praktijk. Dus geen 'droge' theorie alleen aanbieden. Tegenwoordig is er veel multimediaal materiaal op CD, DVD, video en internet.
- ✓ Wanneer de betrokkenheid, interesse en motivatie bij het aanleren van kennis groter is, is het leerrendement groter. Denk hierbij ook aan links met de popcultuur, actuele films en musicals.
- ✓ Kennis die moet worden geleerd ('weetjes') wordt beter onthouden wanneer het past binnen een kader. Daarom helpt het te werken met overzichten en structuren. De kennis kan dan aan een 'kapstok' worden gehangen.
- ✓ Nog beter wordt het wanneer die structuren en kapstokken worden voorzien van grappige verhalen en zinvolle ezelsbruggetjes.
- ✓ Het leren van toonladders, drieklanken, benamingen van noten, de Italiaanse termen e.d. zal altijd langer duren. Zoek ook hierbij voortdurend naar ezelsbruggen en woordverklaringen en associaties. ('forte' is 'krachtig' omdat een 'fort' sterk moet zijn.)
- ✓ Het wegzakken in het 'moerasgeheugen' van de dyslectische leerling kan worden voorkomen door voortdurend herhalen en oprakelen van die kennis. Dat kan weer het beste gebeuren binnen de context van het maken of beluisteren van muziek.
- ✓ Ga altijd uit van succes. Laat een leerling nooit iets doen waarvan je van te voren vermoedt dat het wel eens niet zou kunnen lukken. Dat geldt in het bijzonder voor onvoorbereide beurten, verplicht antwoorden op een vraag, noten oplezen voor de groep etc.

3.2 Leervertraagde leerlingen

De **theoretische verwerking** zal bij deze leerlingen vrijwel altijd een probleem vormen. Stel duidelijke maar ook haalbare einddoelen en verleng de periode waarin deze behaald moeten worden. Laat het gebrek aan succes in de theoretische verwerking geen struikelblok zijn voor de muziekbeleving.

Deze leerlingen kunnen soms compenseren met een goed **geheugen**. Gebruik dit geheugen en maak de leerling en ouders hierop attent.

Ze zullen sneller uitvallen op theorie, **abstracte begrippen** en uitleg. Ze kunnen hierin niet compenseren door inzicht en moeten terugvallen op geheugen. Beperk de theorie en houd de uitleg concreet en eenvoudig.

- ✓ Hun **aandacht** is van korte duur. Zorg voor afwisseling.
- ✓ Stel **motivatie en plezier** centraal. Werk met eenvoudige beloningssystemen als stickers en stempels.
- ✓ Voorzie **meer oefentijd** en laat ze evolueren aan een **trager tempo**. Stel de einddoelstellingen en verwachtingen bij.
- ✓ Alle **stimulerende maatregelen** hebben een duidelijk en snel effect. Het effect op lange termijn is moeilijker te bereiken tenzij via veel oefening en extra ondersteuning.
- ✓ Betrek de **ouders** als partners. Zij hebben vaak het nodige geduld en de aanpak om te remediëren, extra uitleg te geven en eindeloos te herhalen en te oefenen.
- ✓ Wees **duidelijk in instructies**. Korte en visuele opdrachten werken veel beter dan een lange verbale instructie. Reageer meteen op vervelende situaties zodat het verband tussen gedrag en gevolg duidelijk is. Negeer vervelend gedrag dat dient om aandacht te trekken. Zorg op dat moment voor afwisseling.

3.3 Differentiëren bij leerlingen met een leerstoornis

Een leerstoornis heeft een belangrijke impact op het leren en het verwerken van de aangeboden informatie.

Houd ermee rekening dat het **opnemen van de nieuwe kennis en vaardigheden** meer tijd, meer instructie en oefening vraagt.

Het **verwerken en leren onthouden** van de nieuwe kennis en vaardigheden vraagt meer training en onderhoud of herhaling.

Het **oproepen en kunnen weergeven** van de kennis en vaardigheden vraagt ook extra tijd, veel energie en motivatie van de leerling en een goede structuur in de aangeboden kennis.

Zonder extra concentratie en aandacht, zonder extra motivatie en inzet lukken heel wat schijnbaar eenvoudige handelingen als noten lezen of de maat slaan in combinatie met het zingen niet zomaar.

Alle **stimulerende maatregelen** tonen dat je begaan bent met de leerling en stimuleren op het vlak van zelfacceptatie en motivatie. Het leren zelf blijft echter een struikelblok.

Het **remediëren** houdt dat je de leerling **meer tijd** geeft, **meer** laat **oefenen**, **meer instructie** geeft, **aangepaste instructie** geeft en via een aangepaste weg brengt op het niveau dat je verwacht.

De **automatismen** die nodig zijn om noten te lezen, een dictee te maken, te zingen op zicht, de maat te houden, ... zullen bij leerlingen met leerstoornissen meer inspanning en herhaling vragen. Een stimulerende en accepterende houding van de leerkracht helpt hen de eerste hindernissen te overwinnen. Nadien zal coaching, remediëring en compensering het verschil maken tussen volhouden en afhaken, tussen succes of weer de zoveelste faalervaring op rij. Verschillende studies wijzen op de specifieke problemen die specifieke doelgroepen hebben ondermeer bij het aanleren van noten. Aangepaste methodes geven hoopgevende resultaten (Music and Dyslexia: Opening New Doors. Eds. T.R. Miles and John Westcombe).

De **theoretische verwerking** van de muziektheorie zal heel dikwijls vragen om meer tijd, meer oefening, meer instructie en aangepaste instructie. De doelen zijn haalbaar maar vragen gepaste coaching, remediëring en compensering. Houd ermee rekening dat deze leerling ook op school al die extra tijd en energie moet besteden. Het is één van de redenen waarom veel leerlingen met leerstoornissen vroegtijdig stoppen met deeltijds muziekonderwijs. Ze struikelen weer eens over de toetsen en geven het dan liever op dan weer een faalervaring op te doen. Betrek de ouders en geef hen duidelijke instructie over de einddoelen en verwachtingen.

3.4 Differentiëren bij leerlingen met een ontwikkelings- of gedragsstoornis

Een ontwikkelingsstoornis heeft een grote impact op het gedrag van de leerling en van daaruit ook op de sociale omgeving. Meer dan de leerlingen met leerstoornissen zal de leerkracht rekening moeten houden met de eigenheid van de leerling en de impact van het gedrag op de groep en op het leren.

Het leren verloopt moeizamer dan bij andere leerlingen. Het leren wordt sterk gestuurd door de eigen perceptie van de leerling. Zo zal een leerling met autisme sterk reageren op interesses maar ook veel weerstanden vertonen bij onderdelen die hij of zij niet boeiend vindt. Een leerling met NLD verwaarloost visuele informatie zonder zich daarvan bewust te zijn.

Het remediëren verloopt veel moeilijker en is minder effectief dan bij leerlingen met leerstoornissen. Hoewel de leerling in kleine groep of individueel vrij snel begrijpt wat je hem uitlegt, zie je dat dit begrip niet wordt toegepast in andere situaties. Uitleg wordt sterk gekoppeld aan het voorbeeld of de oefening en er is geen of weinig overdracht. De leerling kan de nieuwe kennis of vaardigheid niet toepassen als de context of vraagstelling anders is. Het denken van leerlingen met ontwikkelingsstoornissen als autisme en NLD is erg rigide en steunt vooral op het geheugen. Ze hebben een beperkt flexibel oplossingsvermogen en staan in tegenstelling tot leerlingen met een leerstoornis voor een probleem met te weinig mentale fantasie om een oplossing te creëren.

Compenseren is zinvol maar niet altijd te realiseren. Deze leerlingen grijpen niet spontaan naar de aangeboden hulpmiddelen. Je moet ze steeds opnieuw motiveren en stimuleren om de hulpmiddelen ook effectief te gebruiken.

Leerlingen met ADHD en ADD als gedragsstoornis hebben vooral problemen door een gebrek aan impulscontrole en een grote prikkelbaarheid. Alles lijkt even belangrijk, ze kunnen uit de vele prikkels niet die prikkels selecteren die relevant zijn voor de situatie. De vogel die buiten fluit is even belangrijk als de meester die muzieknoden voor het dictee voorspeelt.

Het remediëren heeft weinig effect omdat zij in elke situatie opnieuw moeite hebben met het regelen van hun aandacht.

Het compenseren is mogelijk maar ook hier moet de leerkracht zelf de zorg dragen over het gebruik van de hulpmiddelen. Deze leerlingen richten hun aandacht niet op het proces maar wel op het product. De toets afwerken en afgeven primeert op de inhoudelijke kwaliteit. Het hulpmiddel zal op dat moment eerder als storend ervaren worden omdat het 'te lang duurt'.

Een sterk positieve, stimulerende aanpak met veel nadruk op het resultaat gezien vanuit het perspectief van de leerling geeft het meest kans op succes in de beginfase.

Leerlingen met autisme reageren heel sterk op de leerkracht, een goede band met de leerkracht stimuleert hen enorm. Een slecht contact is moeilijk te keren. Deze leerlingen zijn dikwijls erg perfectionistisch en gevoelig voor faalangst en solo-angst. Het is dikwijls moeilijk te voorspellen of ze al dan niet zullen willen optreden.

Leerlingen met ADHD functioneren het best bij een leerkracht die de onnauwkeurigheden en het overenthousiasme accepteert en bijstuurt op een humoristische wijze. Deze leerlingen presteren beter in groep of als er publiek is.

De verwerking van de **theorie** zal met hoogtes en laagtes gaan. De onderdelen die een sterk beroep doen op abstractie, het zien van structureren en verbanden lukken slechts zelden. Het is moeilijk hierbij te remediëren en te compenseren. De onderdelen die aansluiten bij de interesse of de vaardigheden geven geen bijzondere problemen. Deze leerlingen hebben meestal een goed geheugen waardoor ze compenseren op de onderdelen die steunen op begrip en inzicht.

Het gedrag van leerlingen met ontwikkelingsstoornissen en dan vooral autisme en ADHD kunnen een grote invloed hebben op de klasgroep. Contacteer de ouders tijdig om meer zicht te krijgen op mogelijke interventies en hulpmiddelen. Vermijd de ouders te overvallen met talloze klachten. Het lokt een negatieve reactie uit van de ouders die telkens worden geconfronteerd met het dysfunctioneren van hun kind. Ouders hebben dikwijls al een hele weg afgelegd en hebben een grote deskundigheid opgebouwd in de aanpak van hun kind. Benader hen positief en vraag hen om raad.

In ernstige gevallen zal het kind medicatie nemen dat de gedragsaanpak ondersteunt. Vraag discreet naar het gebruik van medicatie en let er op dat de leerling die medicatie heeft genomen bij belangrijke momenten als examens en publieke voorstellingen.

Treed preventief op om gedragsproblemen te voorkomen. Maak de situatie duidelijk en voorspelbaar. Reageer zelf rustig en overtuigend.

3.5 Didactische differentiatie in tijd en aantal oefeningen

3.5.1 Preteaching

Leerlingen krijgen op voorhand instructie over de leerstof of vaardigheid die nadien klassikaal aan bod zal komen. Het geeft de leerlingen de kans de begrippen te plaatsen en te begrijpen. Ze zullen tijdens de klassikale instructie meer opletten en beter gemotiveerd zijn.

Dit is vooral waar bij leerlingen met leerstoornissen en in mindere mate bij leerlingen met ontwikkelingsstoornissen.

3.5.2 Reteaching

De leerlingen krijgen meteen na de klassikale instructie extra instructie over de leerstof of vaardigheid. Dezelfde leerkracht neemt een groepje apart en legt alles nog eens uit of doet nog eens voor. De leerlingen krijgen meteen feedback als ze zelf aan de slag gaan. De andere leerlingen werken op dat moment zelfstandig.

Zijn er maar weinig leerlingen in de klas kan de leerkracht ook opteren om individueel reteaching te doen door naast de leerling te gaan staan en extra uitleg en coaching te geven tijdens de toepassing.

Dit is nuttig bij zowel leerlingen met leerstoornissen als bij leerlingen met ontwikkelingsstoornissen.

3.5.3 Overlearning

De leerling oefent herhalend bijvoorbeeld driemaal na elkaar hetzelfde dictee zonder variaties of driemaal hetzelfde oefenblad met een identieke lay-out.

Dit is nodig voor leerlingen met dys-stoornissen maar niet voor leerlingen met ontwikkelingsstoornissen. Ze hebben immers meer problemen op het vlak van geheugen en automatismen en het is net het feit van steeds dezelfde automatismen te oefenen dat helpt.

3.5.4 Extra oefenbladen met kleine variaties

De leerling maakt meer oefeningen. De oefenbladen zijn niet gelijk maar variëren telkens in opdracht, visuele vorm, vraagstelling, ...

Dit is nodig voor leerlingen met ontwikkelingsstoornissen. Ze hebben meer dan andere leerlingen last met een variatie in de vorm.

3.5.5 Multi-sensorieel onderwijs

Maak gebruik van zoveel zintuigen mogelijk. Noem de noot en raak ze aan. Leg damstenen op een grote notenbalk en speel of zeg wat je legt.

Teken wat je zegt, schrijft het op het bord, toon het en zeg het. Zorg dat de leerlingen gelijktijdig horen, zien en doen.

Gebruik een wit-uitwisbaar bord en laat de leerlingen gelijktijdig werken op hun eigen bord.

Dit helpt sterk bij leerlingen met automatiseringsstoornissen en leerlingen met ADD en ADHD. Het multi-sensorieel onderwijs brengt echter leerlingen met autisme en leerlingen met NLD in de war.

3.5.6 Map Leerzorg, www.letop.be

In de map leerzorg vind je nog een honderdtal praktijkgerichte fiches die toelaten in de klas te differentiëren voor leerlingen met leerstoornissen en ontwikkelingsstoornissen. Al die technieken zijn in *Eureka* Onderwijs ontwikkeld of uitgewerkt voor de klaspraktijk.

3.6 Hoe bouw je meer structuur in?

Alle auteurs met ervaring in leerstoornissen en muziek of woord leggen de nadruk op **extra structuur**. Wat betekent dit concreet in een klassituatie?³

3.6.1 Visuele structuur

- **Visuele structuur in nota's**
 - ✓ gebruik kleuren, contrasterende kleuren trekken de aandacht
 - ✓ maak alles groter, maak kopies van A4 naar A5, gebruik een groter lettertype
 - ✓ zorg voor hoog contrast wit-zwart of geel-blauw
 - ✓ kies een duidelijk lettertype dat veel witruimte geeft bv comic of arial
 - ✓ gebruik nooit een cursief lettertype, leerlingen zien het verschil niet tussen recht en cursief; vervang door vet of onderstrepen
 - ✓ voeg tekeningen toe, gebruik cartoons en wit-zwart tekeningen als je de tekening als uitleg wil gebruiken
 - ✓ overlaad niet met onnodige tekeningen en visuele details
 - ✓ trek kaders, maak woorden vet
 - ✓ maak gebruik van witruimte, voeg witruimte toe tussen paragrafen
 - ✓ zet titels steeds bovenaan het blad

- **Visuele structuur aan het bord**
 - ✓ ondersteun je woorden met visuele hulpmiddelen op het bord: een tekening, een titel, nieuwe begrippen
 - ✓ schrijf leesbaar en groot genoeg
 - ✓ gebruik een herkenbaar standaardschrift
 - ✓ lees alles voor wat je schrijft zodat leerlingen met dyslexie weten waarover het gaat en op geheugen kunnen noteren
 - ✓ vermijden een bord vol nota's en losse woorden, veeg het bord regelmatig genoeg

³ Geraadpleegde literatuur: Cooreman, A. & Bringmans, M. (2002). *Ik heet niet (b)dom, leren leven met leerstoornissen*. Leuven: Acco.

- **Visuele structuur voor muziekonderwijs**

- ✓ vergroot de notenbalk
- ✓ voeg extra kleuren toe, bijvoorbeeld de derde lijn in een andere kleur of de noten tussen de lijnen in een andere kleur
- ✓ leerlingen met dyslexie zouden meer moeite hebben de discriminatie van noten bij tertsen (Birgit Jaarsma, 2002)
- ✓ markeer de woorden onder de noten
- ✓ voeg maatstrepen toe bij de woorden

3.6.2 Auditieve structuur

- **Auditieve structuur bij opdrachten**

- ✓ herhaal of paraphraseer wat een medeleerling zegt, de leerling met leerstoornis verstaat de medeleerling dikwijls niet
- ✓ praat rustig en pauzeer tussen de instructies
- ✓ gebruik korte instructies
- ✓ herhaal instructies en voeg andere ondersteunende middelen toe: tonen, schrijven, tekenen,
- ✓ kijk de leerling aan en herhaal de instructies met direct oogcontact, raak eventueel ook lichtjes aan, laat de leerling jou aankijken.
- ✓ stel vragen en check of de leerling je uitleg begrepen heeft
- ✓ laat de leerling je instructie of uitleg zelf herhalen
- ✓ leg moeilijke woorden ook eenvoudig uit, herhaal die uitleg regelmatig
- ✓ vraag of de leerling dit of dat woord kan uitleggen
- ✓

- **Auditieve structuur in de muziek**

- ✓ herhaal een passage meerdere keren, laat horen op vraag
- ✓ oefen eerst het ritme, dan de melodie op na of noe, dan de noten met namen
- ✓ leer een muzikale zin als zin onthouden, werk niet maat per maat
- ✓ laat bij een dictee het ritme en de noten afzonderlijk noteren, eerst het ritme dan de noten
- ✓ geef auditief oefenmateriaal als CD of DVD mee naar huis

3.6.3 Stappenplannen en oplossingsstrategieën

- ✓ ontwikkel stappenplannen voor ingewikkelde processen, elke stap is een handeling of een vraag of een antwoord
- ✓ laat het stappenplan gebruiken
- ✓ doe niet alles tegelijk, zorg dat de stappen duidelijk zijn, doe voor, toon wat je doet met je handen, toon wat je doet met je voeten, toon wat je doet met je ogen, toon wat je doet met je ademhaling, toon de houding, toon hoe je alles samen doet
- ✓ laat deelprocessen oefenen en dan het geheel bv eerst het ritme, dan de noten, dan het ritme en de noten

3.6.4 Voorspelbaarheid

- ✓ kondig duidelijk aan wat er gaat gebeuren, maak de volgorde visueel duidelijk
- ✓ bespreek duidelijk wat je verwacht, noteer de afspraken op papier en lees dit samen door, trek de aandacht op de consequenties van de wat op papier staat bv er staat examen op 4 april, dat betekent dat je in de week van 30 maart ook herhaalt voor het examen
- ✓ maak impliciete afspraken of regels ook expliciet bv herhaal dit wil zeggen dat je al die woorden ook met eigen woorden kan uitleggen, let op wil nu zeggen dat je naar het bord kijkt en niet met je buur babbelt
- ✓ verwittig op een expliciete manier als een bepaald gedrag storend is, benoem het gedrag en zeg welke sanctie er kan volgen
- ✓ bespreek bij storend gedrag welk gedrag je wenst te zien, benoem en toon het gewenste gedrag

3.6.5 Structuur in de organisatie

o **Organisatie van de omgeving**

- ✓ geef vaste plaatsen en houd hierbij rekening met de problemen en de behoeften
- ✓ varieer de plaatsen regelmatig
- ✓ vooraan: leerlingen die snel afgeleid zijn, leerlingen die nood hebben aan veel individuele interactie met de leerkracht
- ✓ achteraan: leerlingen die steeds achterom kijken om te zien wat daar gebeurt, leerlingen met nood aan controle
- ✓ op de zijkant: leerlingen met nood aan controle, leerlingen die snel last hebben van omgevingslawaai
- ✓ alleen: leerlingen die de anderen afleiden en dit niet kunnen beheersen, leerlingen met nood aan controle of leerlingen met autisme
- ✓ naast een leerling die goed noteert: leerlingen met dyslexie, ADD en NLD zodat ze gebruik kunnen maken van de nota's om eigen nota's aan te vullen
- ✓ naast een leerling die goed en geduldig uitlegt: leerlingen met leerachterstanden, leerlingen met leerstoornissen
- ✓ zet een leerling met ADHD of ADD niet in de buurt van een venster en ook niet op een plaats waar het zonlicht speelt
- ✓ zorg voor rust bij het begin van de les: fluister, schrijf wat je wil zeggen op het bord, start met een herkenningsmelodie of startritueel, ...
- ✓ zorg voor regelmatige rustmomenten tijdens de les: ontspanningsoefeningen, luistermoment, ...
- ✓ zorg voor afwisseling, langer dan 7 à 10 minuten eenzelfde activiteit is het maximum voor kinderen, varieer luisteren met per twee oefenen, klassikaal oefenen met individueel oefenen, ...
- ✓ structureer de werkplek van leerlingen ADD, ADHD, autisme, dyspraxie, zeg wat er mag liggen en volg dit op
- ✓ voorzie een extra schrijfset voor vergeetachtige leerlingen en vooral voor leerlingen met ADHD en dyspraxie

o **Organisatie thuiswerk**

- ✓ stimuleer het thuiswerk met een beloningssysteem
- ✓ betrek de ouders, zorg voor duidelijke getypte instructies
- ✓ ondersteun het thuiswerk met aangepaste materialen als CD of DVD
- ✓ ontwerp een dagelijks activiteitenblad en noteer daarop het uur waarop de leerling kan oefenen (houd rekening met de individuele situatie: eten, hobby's, ..), laat dit door de ouders aftekenen
- ✓ maak een vragenblad met mogelijke vragen voor herhalingen en examens
- ✓ oefen de voorstelling zo concreet mogelijk: met publiek, voor de spiegel, ...